

Os derradeiros arrieiros de Tabairós-Terra de Montes

Luis-Manuel Caxide Diéguez

Cando me encomendaron escribir sobre os arrieiros de Tabairós-Montes, causoume unha estraña sensación de sorpresa e temor ao mesmo tempo. De sorpresa porque eu non son dos que teñen o gran don de comunicar con elegancia, beleza e claridade. De temor porque podía defraudar á persoa que depositara en min a súa confianza. Esta confianza depositada na miña modesta persoa foi a razón que me moveu a aceptalo reto.

Con moito medo comecei o traballo de campo sabedor de que as fontes documentais son moi escasas, se exceptuamos a relación de arrieiros que fai o Catastro do Marqués de Ensenada, ano de 1752.

Os arquivos parroquiais en moi contados casos fan referencia á actividade comercial dos arrieiros.

O gran etnógrafo ourensán, D. Xaquín Lorenzo Fernández, *Xocas*, no seu libro *Os Oficios*¹, non contempla a figura dos arrieiros. É posible que esta actividade comercial non a tivera por un oficio, cando estuda polo miúdo todos os demais.

1 Xaquín Lorenzo Fernández. *Os Oficios*, Editorial Galaxia, Vigo, 1983.

En vista de que as fontes escritas son tan escasas, tiven que acudir ás fontes orais, ós poucos descendentes de arrieiros que aínda quedan e lembran a actividade dos seus devanceiros.

Necesariamente, neste traballo, hanse atopar moitas lagoas pola falta de información e as propias limitacións do autor, persoa non especialista na materia.

Non se pretende un traballo exhaustivo nin tampouco literario, senón poñer por escrito, de modo sinxelo, esta actividade comercial para que non se perda a memoria destes homes, que moitos deles combinaban coa súa profesión de labregos. Hai que ter en conta que, o que se fala ou se di, queda no pasado e carece de futuro. Pola contra, o que se escribe permanece.

É posible que se repitan parte dos itinerarios cando se fala de cada arrieiro en concreto. Preténdese a fidelidade ao manifestado polos informantes, aínda que resulte reiterativo e monótono.

A relación de arrieiros que contempla o Catastro do Marqués de Ensenada, no que respecta ás parroquias obxecto do noso estudo, incluímosla a fin de resaltar a coincidencia de moitos apelidos que alí se expresan cos que aparecen na primeira metade do século XX. Esta coincidencia de apelidos a tan longo prazo, 1752- 1940, e en espazo tan reducido como é a parroquia, indúcenos a pensar que este oficio de arrieiro mantíñase na mesma familia, pasando de pais a fillos. Exemplo probado disto é o caso da familia Lino Castro Garrido, de Sabucedo, como veremos no momento oportuno.

Das parroquias que non logrei ter información da existencia de arrieiros na primeira metade do s. XX, tampouco se fai relación dos que menciona o Catastro do Marqués de Ensenada.

Este traballo límitase á zona de Tabeirós-Montes e ós arrieiros unicamente de viños.

I. A orixe da palabra arrieiro

A orixe do termo *arrieiro* provén da palabra *arrear*, estimular as bestas para que boten a andar, para que sigan camiñando ou aviven o

paso. Esta palabra provén do vulgar “arre”, voz utilizada para que as bestas emprendan a marcha.

“Arrieiro² é o individuo que ten por oficio transportar mercadorías con bestas de carga”.

II. Os arrieiros

Os arrieiros eran os transportistas da Idade Media, Moderna e Contemporánea, ata que na década dos anos 1940-50 foron desaparecendo por mor da modernización dos transportes e das novas vías de comunicación. Cambiouse a tracción animal pola mecánica.

A palabra arrieiro, en abstracto, fai referencia a todo transporte de mercadorías, feito por mulas, cabalos e carromatos. Así, hai arrieiros de carbón, sal, cal, cera, xamóns, etc.

En concreto, o devandito vocábulo aplicámolo ós que transportaban o viño con bestas de carga. As máis usadas eran os cabalos e as mulas. Estas últimas eran preferidas polos arrieiros porque tiñan máis resistencia e capacidade de carga, por iso eran animais máis cotizados. Cada mula transportaba sete olas de viño, máis ou menos, e cada ola leva 16 litros.

Parecería normal que os arrieiros de viño, cando andaban con mulas, dada a asiduidade con que frecuentaban as zonas de produción, foran os transportistas e distribuidores da augardente, produto da destilación do bagazo. Pois non. Había os “augardenteiros”, que, habitualmente, dende a zona de orixe, Chantada, provincia de Lugo ou Cartelle, provincia de Ourense, cubrían este mercado. O consumo deste produto era moi escaso. A augardente usábase só, por regra xeral, como remedio para aliviar a dor de moas, para darlle unhas fregas ao que caía enfermo, con febre, ou para convidar ós que axudaban na matanza do porco. Cando o Marqués de Ensenada, en 1752, non fai

2 Gran Diccionario Xerais da Lingua, páx. 179, de Edicións Xerais de Galicia S.A. 2000.

mención dos augardenteiros, nin que os arrieiros transportasen este licor, é que o comercio deste produto debía ser de pouco volume.

Os arrieiros, segundo a súa capacidade económica e a cantidade de viño que transportaban, tiñan mulas ou cabalos. Chamábaselle recua a unha fileira de bestas de carga que ían atadas unhas detrás das outras. Había recuas de ata dez ou doce bestas, chegando algunhas ata 20 cabalerías como era o caso do arrieiro de Cambeses, na Barcia do Seixo, e o arrieiro de Abragán, en Codeseda.

Con acertado criterio, César Gómez Buxán, na Miscelánea do ano pasado, nº 10, páx. 346, manifesta: *“Moitas veces o propio arrieiro exerce tamén de “Trajinante”, dando saída ao produto que transporta, pero o máis habitual é que faga este servizo por conta de outras persoas”*.

O oficio de arrieiro era moi sacrificado porque tiñan que soportar, ademais dos traballos inherentes ao oficio, as inclemencias do tempo. Sobre todo, no inverno, cando o vento e a chuvia eran copiosos, a neve abundante e as noites cerrábanse nunha mesta brétema que lles cegaba os ollos e perdían o rumbo. Os medios para defenderse da climatoloxía adversa eran moi escasos. Usaban un carapucho ou unha corozza de palla ou xunco. Cando nevaba tiñan que pisarlle cos zocos a neve diante das mulas para facerlle camiño. Si a brétema era moi mesta e equivocaban a ruta, os camiños e os atallos polo monte eran pésimos, soltaban unha mula de experiencia que polo seu instinto volvíao ao bo camiño.

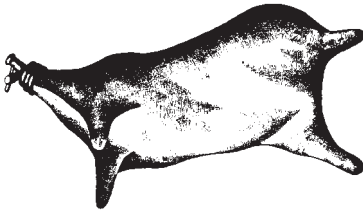
III. Configuración das comarcas obxecto do noso estudio

A Comarca de Tabeirós está constituída polas parroquias que na actualidade integran o Concello de A Estrada.

A Comarca de Montes está configurada pola totalidade das freguesías dos concellos de Cerdedo e Forcarei. Tamén forman parte dela, na provincia de Ourense, no concello de Beariz, as parroquias de Sta. Cruz de Lebozán, S. Salvador de Xirazga e a capital do concello, Sta. María de Beariz. Do concello de Campo Lameiro forman

parte de Montes as parroquias de Santiago de Morillas e S. Isidro de Montes. Do concello de Cotobade, a parroquia de Santiago de Caroi, e, do concello de A Lama, Sta. Ana da Barcia do Seixo.

IV. Os odres ou peellos

Odre. Debuxo de Juan Carlos Vilar Pérez

A palabra “odre³ procede do vocábulo latino “ut্রে”, que significa coiro. Especie de bolsa de coiro que se emprega para conter e transportar líquidos”.

Os odres ou “pelexos”, castellanismo por peellos, eran recipientes para contelo viño, feitos

con pel de cabra, que se adaptaba moi ben, pola súa flexibilidade, ao corpo do animal que o transportaba.

Para facer un “pelexo”, máis ben peello, matábase un castrón ou cabra e esfolábaselle a pel o máis enteira posible, dándolle a volta co de dentro para fóra. Botábaselle pez para taponalos poros e non perde-lo viño.

O pez facíase con aceite de olivas mesturado con brea, feita esta con resinas. Quentábase ao lume ata que estivera líquido e introducíase no peello, dándolle voltas ata estendelo por todo o interior.

Para odre non servía a pel das ovellas, porque o pez non impermeabilizaba ben e perdía o viño.

Os peliqueiros eran os que confeccionaban os peellos novos ou reparaban os vellos que rompían.

Nas casas de algúns arrieiros criaban rabaños de cabras para, chegado o momento, proveerse de peles para fabricalos peellos que lle cumprían. Este era o caso do arrieiro de Quintillán, Manuel Arca Carracedo.

3 Diccionario Xerais da Lingua, páx. 647, cuarta edición. Madrid 1993.

V. O carromato

Outro elemento importante no transporte do viño foi a introdución do carromato, que non era orixinario de Galicia. Tal vez proveña de Castela ou Andalucía, ou, máis ben, sexa unha contribución da etnia xitana á cultura galega.

O carromato estaba formado por unha plataforma de madeira, con dúas rodas radiadas e dúas varas na parte dianteira, entre as que situaban a cabalería máis poderosa e resistente. Este era o animal que máis sufría. Xa hai un dito: "voute meter entre varas". Quere dicir que o vai poñer nun apuro ou grande dificultade. Cando os animais de tiro eran máis de un poñíanos en fila, uns detrás dos outros, enganchados a cada lado con cordas ou cadeas tirando polo carro.

Debaixo da plataforma ou chedeiro tiñan a "panza", ou piso suplementario, para facer máis baixo o centro de gravidade, onde ás veces cargaban pedras, sacos de area ou mesmo pelellos de viño. Isto facía máis difícil que envorcasen os carros.

O banco ou "*pescante*" era o asento de madeira longo e estreito, onde ía sentado o arrieiro que conducía as mulas e o seu acompañante. Debaixo do asento, erguendo a tapa, aparecían dous compartimentos. Nun levaban as ferramentas de ferrar as bestas: ferraduras, cravos, martelo, escofeina, puxavante, tenaces para arrincar os cravos e tenaces para recortar e perfilar os cascós; no outro departamento metían algunha comida para o camiño e a bota de viño, que non podía faltar, era un complemento imprescindible para a viaxe. Ordinariamente ferraban eles mesmos as súas propias mulas.

Usaban un vergallo ou xostra, vara delgada que se empregaba para afala-lo gando. Algúns utilizaban a fusta, vara igualmente delgada e flexible, cunha correa de coiro nun dos extremos, que serve para dirixir ou afalar as bestas, cabalos ou mulas.

A capota era un complemento importante do carromato, que servía para protexerse da choiva ou do sol. Era unha lona colocada sobre unha armazón de varas que colgaba tapando a parte traseira e polos laterais.

A galga era o freo aplicado ás rodas.

O tentemozo era un pau vertical no que se apoiaban as varas do carro para descansaren os animais.

VI. Os arreos das mulas

O cabezal era un trenzado de tiras de coiro que se lle poñía na cabeza.

Colarón, colar polo que se terma do cabalo ou da mula e se engancha ás cadeas ou cordas que, a cada lado do animal, tiraban polo carromato.

A cincha era unha tira de coiro duns oito ou dez centímetros de ancho, que rodeaba o lombo e barriga do animal, para que unida ás varas ou cadeas tirara do carro.

VII. O almacenamento de viños

Bota de viño. Debuxo de Juan Carlos Vilar Pérez.

Os arrieiros almacenaban o viño ordinarimente nas súas propias casas. Había tamén algúns que construían casetas ou almacéns, para a súa comodidade, en lugares próximos ao camiño dos arrieiros, onde gardaban o viño para despois repartilo polo miúdo ás tabernas ou casas particulares. Nestes lugares almacenaban o viño en bocois, medios bocois e mesmo pekellos.

A capacidade dun bocoi era de seis moios. Cada moio equivalía a oito olas e cada ola dezaseis litros. Asemade, no Ribeiro Alto un moio equivalía a 132 litros, quizais para compensar a diminución que se ocasionaba pola viaxe e no trafego do viño.

Os pekellos non tiñan unha medida exacta, dependía do tamaño que tivera o castrón ou a cabra á que se lle quitase a pel. Igual oco-

ría coa bota, recipiente pequeno de coiro que se usaba para beber cando se ía de camiño.

VIII. Os itinerarios

Os itinerarios que seguían os arrieiros de cara o Ribeiro eran moi variados, dependían do lugar de onde se partise. Mais, podemos establecer, de un modo xenérico, seis camiños de arrieiros:

- a. O camiño vello de arrieiros, o máis antigo, que transitaban tamén na Idade Media os que provían de viño ao mosteiro de Aciveiro, das granxas que o convento tiña no Ribeiro de Avia. Destes dinos Rodríguez Fraiz: *“Uno de los servicios más interesantes y necesarios para el Monasterio era el transporte de vino desde las granjas propias del Ribeiro de Avia. Este costoso menester, dada la situación del Monasterio y los difícilísimos caminos a recorrer, estaba a cargo de los moradores de las Encomiendas, estos debían hacerlo en razón de señorío... Otros vecinos debían prestar este servicio por derecho de foro radicante sobre bienes que fueron o son del convento”*⁴. Este antigo e difícil camiño a recorrer polos arrieiros era o que saía da zona de Ribadavia, subía por Salón, Albarellos, Feás, a Fenteira, Charca das Antas, pasaba por enriba de Arnelas, Trasdamente, o alto do monte Castelo, monte da Barreira -onde había unha telleira-, Pozos da Neveira e Mosteiro de Aciveiro. Os que continuaban camiño cruzaban a ponte de Andón, seguían o camiño de S. Bartolomeu de Pereira, Castro de Muras e Meavía. Aquí bifurcábase e un ía cara A Pena, Sta. Cristina de Vinseiro, a ponte Carrá⁵, seguindo camiño cara A Estrada e Santiago. O outro desviábase por Quintillán, Liripio, Codeseda e A Estrada. Estes camiños tamén eran de ida para o Ribeiro.

4 Antonio Rodríguez Fraiz. “El Monasterio de Acibeiro”, páx. 91. Pontevedra 1973.

5 Informa deste camiño vello Xosé Moa Caramés, de Vilariño de Millerada, home moi hospitalario e de 84 anos de idade.

b. O camiño anterior abandonouse porque era un camiño difícil de transitar e moi perigoso, porque sempre houbo amigos do alleo e daquela tamén. Andando o tempo vaise ver máis favorecido o camiño que parte da Estrada, pasando por Codeseda, a Portela, a Baiuca, a Mámoa (Castrelo), Ponte Gomial, Gaxín, Cachafeiro, Vilapouca, Soutelo, Beariz e Feás. En Feás este camiño bifurcábase pasando un ramal por Albarellos, Salón, Pazos de Arenteiro, etc. O outro ramal seguía de Feás a Brués, a Almuzara, Carballiño e baixaban a Leiro e os diferentes lugares do Ribeiro. Este diríamos que era o camiño principal.

Despois da construción da estrada nº 541, de Barbantiño a Pontevedra, do ano 1852, pasaban o Regueiro, o Paraño, baixaban a Nogueira de Xendive, Brués e a Almuzara; baixando logo a Pazos de Arenteiro ou seguindo cara a Carballiño e Leiro.

- c. O camiño que viña de Pontevedra e subía por Cerdedo, os da Boa Vila chamábanlle o camiño de Castela, pasaba por Folgoso e uníase ao anterior en Vilapouca.
- d. Camiño importante de arrieiros era o que saía de Pontevedra a Rivadavia. Pasaba por Vilarchán, Pé da Mua, Feira de Famelga, lugar de Fraguas (Tabernas), Caroi, Sta. Mariña (Alto do Seixo), Barcia do Seixo, Doade, Beariz, etc. Os arrieiros que pasaban por este camiño transportaban o viño que se consumía en Pontevedra e o que se embarcaba no porto das Corbaceiras, a Moureira, camiño de Inglaterra, no s. XVI⁶.
- e. Había un quinto camiño que partindo de Bandeira a Silleda, pasando por Laro, Freixeiro, Alto da Romiña, Irixo e en chegando a Almuzara uníase ao primeiro e segundo camiño⁷.
- f. Outro camiño non menos importante era o sexto, que se usaba, ás veces, de retorno para burla-lo pago dos impostos de mercado-rías. Viña por Feás, Beariz, Xirazga, S. Domingos, Presqueiras,

6 Informa Xermán Fortes Pousa, tomando a información dos Apeos de Caroi, de 1553.

7 Informante Manolo de Servando, veciño de Bandeira, home de 89 anos de idade, moi polifacético e entretida conversa.

Folgozo, cruzaban a ponte Parada, a Mámoa (Castrelo) e a Baiuca, onde se unían ao camiño b.

IX. Algúns mesóns de arrieiros

En Cerdedo había o mesón do Sr. Xosé Troitiño Sieiro. En Vilapouca frecuentaban o mesón de Felipe Lois e xa en Soutelo a casa de Fermín Xil Penas. Había tamén paradas de arrieiros, xa na provincia de Ourense, na Ermida, nas Antas, no Regueiro, no Paraño e en Nogueira de Xendive. Este último estaba no fondo do Paraño, concello de Boborás, sendo o propietario Manuel Rodríguez García. Aquí paran algúns arrieiros de Cerdedo, Soutelo, Forcarei, A Estrada, etc.

Cando a carga dos carromatos era excesiva, os deste mesón íanlle solear cunha parella de bois, para aliviarlle o peso ata a cima do Paraño⁸.

X. Un pobo de servizos, a Almuzara

A Almuzara é un pequeno lugar da parroquia e concello de Boborás, Ourense, onde confluían varios camiños de arrieiros. Por aquí pasaban os arrieiros de A Estrada, Forcarei e Cerdedo. Tamén os que partían de Bandeira e Silleda, pasando polo Irixo. Atopábanse neste punto os que viñan da zona de Lalín. Era, por tanto, un nó estratéxico, onde lles prestaban moitos servizos ós que se adicaban a esta actividade comercial. Había mesóns e pousadas onde descansaban, comían e pasaban a noite, tanto os animais como as persoas.

Un dos mesóns máis importantes era a casa de Elixio Fernández Penelas⁹. Outro era o de Áureo Peña Salceda, do que informa o seu fillo Manuel Peña Fernández, de 91 anos de idade.

8 A información deste mesón facilitouma, moi amablemente, María Rodríguez Adán, filla do propietario e muller de 90 anos de idade.

9 Informa o seu fillo Ramón Fernández Fernández.

Servizo importante era o que prestaba o “pelexeiro” ou peliqueiro, Lino González Núñez, quen amañaba os pelellos vellos e tamén facía os novos.

Antes da guerra civil do 36, tiñan almacén de viños “Os Castrelos”. Este almacén anteriormente fora dos señores do Pazo da Almuzara, onde gardaban os seus coches de cabalos, que usaban nas súas longas viaxes, segundo información de Anibal García.

Tamén na Almuzara, os arrieiros mercaban a carne e o pan de Cea para, na casa onde cargaban o viño, preparar a comida para todos. Os da casa poñían as patacas, as verzas, o sal e o viño. Facíase un xantar copioso e succulento, ben regado co mellor viño da adegá.

Había dous irmáns que eran ferreiros. O que máis permaneceu no oficio foi Fidel Rodríguez Lama¹⁰, tendo como actividade principal ferrar os cabalos e mulas dos arrieiros que reclamaban este servizo, considerando que os arrieiros eran os que habitualmente ferraban as súas propias mulas.

XI. Os corredores de viño

No Ribeiro, figura importante era a do “corredor”¹¹. A súa función consistía en acompañar ós arrieiros ás distintas adegas, das que el tiña coñecemento da calidade dos viños e segundo as posibilidades económicas do comprador podía haber trato. O vendedor do viño dáballe unha comisión ao corredor.

En Salón había un antigo e importante corredor chamado Manuel Pousa, de alcume “O Vilas”. Cando deixou esta actividade recolleu o testemuño o seu xenro Antonio Díaz.

En Pazos de Arenteiro, concello de Boborás, era corredor Benito Santiago, pai de Indalecio Santiago¹², fundador da dinastía dos

10 Informa o citado anteriormente.

11 Silverio Cañada, editor. Gran Enciclopedia Gallega. Tomo II, pág.216. Buscar termo “arrieiro”.

12 Informa de tódolos corredores Xesús Santiago Iglesias, de Pazos de Arenteiro, de alcume “O Canario”, descendente dos “Artilleiros”.

“Artilleiros”. Outros corredores, descendentes dos anteriores, Xosé, Leonardo, Baltasar e Severino Santiago Pérez, irmáns.

En S. Tomé de Serantes, concello de Leiro, había catro irmáns que eran corredores de viño, andaban polos “Blancote”. Estes eran Roxelio, Avelino, Xosé e Moisés Blanco Santiago.

En Leiro desempeñaban este oficio o Sr.Varela, Rafael, que era sobriño do anterior e Benitiño, este foi axudante da Martina, corredora no Carballiño

No Carballiño tiña moita sona a referida Martina, contando cunha clientela moi numerosa, e tamén Sieiro.

En Castrelo de Miño, “O Campante”, “Os Rusos” de Ventosela, “O Pericocho” e “Os Freixidos”.

No Barral, Castrelo de Miño, había “Os Osorio”, que máis tarde convertéronse en grandes adegueiros, que aínda hoxe están activos.

Outros corredores importantes, co mesmo apelido, na parroquia das Neves, antes S. Estevo do Barral, eran Xosé Osorio Rodríguez, máis coñecido por Pepito, nado no ano 1907. Tamén traballaba con el o seu irmán Alberto.

Xenro de Pepito foi Serafín Senra Osorio, quen seguíu co oficio ata que finou.

Outro corredor do Barral era Honorato.

En Cenlle, Áurea e Tomás.

Cando se ía merca-lo viño, era moi importante a proba nas adegas, levando os arrieiros algún acompañante, case sempre era o corredor, para poder aconsellarse con el.

A proba facíase estando en xaxún, sen comer nin beber. Nunha cunca grande quitaban por un espicho o viño da cuba, dándolle voltas na cunca para apreciar a transparencia, a cor e o aroma. Ao caer con forza o viño na cunca facía coma un rosario, e no seu maxín o arrieiro pensaba: *“si te quedas, voume; si te marchas, quédome”*. Polas paredes da cunca o viño tiña que formar coma unha póla de carballo. Si a tinta se esvaía o viño era froxo. Despois bebían un grollo, enxau-gando a boca, e cuspiáno fóra. Feito este requisito, era cando sabo-

reaban o viño con moita parsimonia. Aínda que o viño fora dos mellores sempre lle atopaban algún defectiño para rebaixalo de prezo.

Sempre que comprador e vendedor non chegaban a pórse de acordo no prezo do viño, era cando o corredor partía pola metade a diferenza. Entón dábanse un apertón de mans, e trato feito.

COMARCA DE TERRA DE MONTES

XII. Arrieiros do concello de Cerdedo

1. Parroquia de S. Estevo de Pedre

Comezando pola parroquia de Pedre, diremos que xa o Marqués de Ensenada, no famoso Catastro de 1752, menciona nesta parroquia a tres arrieiros de viño: Andrés Fernández, Juan Valiñas e Ignacio (i). Estimáballe como ganancia a cada cabalería mular 180 reais e as cabalares 170 r.

Na carballeira de Fornelos, tamén desta parroquia, aínda se conservan as paredes dunha casa vella que, no s. XX, foi almacén de viños do arrieiro Benito Ricoi, o home da “Coscorella”. Desde este almacén repartía o viño, que traía do Ribeiro, polas casas particulares e tabernas dos arredores. Unha noite, os da competencia, abríronlle ás pipas, picáronlle os pelellos e as botas, derramándose o viño pola carballeira. Non sei se como consecuencia desta perda, alá polos anos 1920, emigrou para o Brasil¹³.

2. Parroquia de S. Xoán B. de Cerdedo

Na parroquia de Cerdedo, arrieiros de moita sona foron os Troitiños, familia que xa de antigo lle viña o oficio. Constantino Troitiño Nieto (Tino) e o seu irmán Antonio herdaron o oficio de seu pai, Constantino Troitiño Sieiro, nado este no lugar de Figueroa, da

13 Informante D. Casimiro Valiñas Peleteiro, párroco de Pedre.

Carromato dos Troitiño, no que aparece en primeiro lugar Ramón Barcia Antelo, o criado da casa, de alcume “Parroa”; no medio, ben portado, o propietario Constantino Troitiño Sieiro, e sentado no carro o seu fillo Laureano. Esta foto tomouse en Pontevedra diante da “Casa comercial Severino Martínez”. Ano aproximado 1920.

parroquia limítrofe de S. Martiño, ano de 1886. Xa o pai del, Domingo-Antonio Troitiño Seara, que nacera en Pardesoa, fora tamén arrieiro.

Tiveron unha recua de catro mulas e un macho, chamado “Cuco”, moi valente e corpulento. Máis tarde puxéronse en carromato¹⁴.

Irmán de Constantino Troitiño Sieiro era Xosé, que tamén tiña carromato e foi arrieiro coma el, tendo sona de moi bo catador de viños, ata tanto que seu pai lle quitou a recua de mulas que lle dera. A súa casa, en Cerdedo, era mesón de arrieiros.

Cando Antonio, Laureano e Tino Troitiño xa eran uns mozotes ousaron dicirlle a seu pai que había que modernizarse, deixar as

14 Información de Filomena Troitiño Nieto, de 92 anos de idade, quen me facilitou moi amablemente a fotografía do carromato de seu pai. Asemade, contoume as historias da súa familia con moita cordialidade, realismo e bo humor. Quédolle moi obrigado.

mulas e o carromato e poñerse nun camionciño para ir ao Ribeiro. Mais, o pai cheo de carraxe retrucou –“*O camión ten moitos cabalos e se falla un para. No carromato, con menos cabalos, aínda que falle un cabalo os outros tiran e nunca quedamos na estacada. ¡Non hai camión!*”. Pouco máis tarde mercouse o camión, porque o progreso e a modernidade impúñase.

Os Troitiños combinaban o transporte do viño co de outras mercadorías. Así, ían a Pontevedra facendo parada en Sacos, na de Bruno; en Mourente, na de “Ferradás”. Do almacén de Carrascal, nas Corbaceiras, traían o sal, carbón, etc. O cal traíano da “Caleira”, de Mollabao. De ida, ás veces, tamén levaban, pasados os duros traballos do verán, as mulleres que ían ós baños a Marín.

O reparto do viño facíano por tódalas parroquias e lugares do concello de Cerdedo. Asemade, repartían tamén por Caroi, Corredoira e Sacos.

Os arrieiros que o Marqués de Ensenada sitúa en Cerdedo son:

- Miguel Cobelo, dúas mulas e dúas “hacas”.
- Miguel Cadavid, tres cabalerías.
- Gregorio Lois, tres cabalerías.

Reguláballe a cada cabalería mular 180 reais e polas cabalares 170 reais de vellón.

XIII. Arrieiros do concello de Forcarei

1. Parroquia de Sta. María de Aciveiro

Situémonos en Aciveiro, no lugar de Lamasgalán de Arriba, e atopámonos coa “Casa de Fausto”, que era o nome polo que andaban estes arrieiros de toda a vida, exercendo esta profesión de xeración en xeración. Informa Hermandino Doval Villaverde de seu avó, Andrés Doval Álvarez, e de seu pai Antonio Doval Castro, nado este último en 1886. Todos foron arrieiros.

Tiveran unha recua de oito mulas e un cabalo. Cada mula transportaba de seis a sete olas de viño.

O pai de Hermandino puxérase nun carromato de catro mulas e un macho.

Ían polo viño a Liñariños, Pazos de Arenteiro, Laxas, Cameixa, Vieitez, Berán, Lebosende, Leiro, Riobó, Gomariz, Cenlle, San Amaro, San Sadurniño, etc.

O itinerario destes arrieiros era Lamasgalán de Arriba, Noveliza, a Rochela, Vilariño, Portela de Lamas, Beariz, Feás, Almuzara, etc. Este itinerario de ida e volta cubríano en dous días.

A venda do viño facían por Millerada, Covas, Dúas Igrexas, Aciveiro e a zona de Silleda.

Referidos a esta parroquia o Marqués de Ensenada menciona ós arrieiros seguintes e di: que a estes regulóuselles por cada unha das súas mulares 180 reais e ás cabalares 110.

- Juan Antonio de Muras, Bernardo do Val, Bernardo Filloi, Benito Morgade, Benito Filloi e o seu fillo que tamén é cereiro. Diego Cortizas, Josph Nercellas, Domingo Barreiro, Joseph Touriño, Gregorio Gohais, Juan Rozados, Domingo Filloi, Benito Balsearos, Ignacio Caramés, Francisco Filloi, Lorenzo Rozados, Mauricio Rozados, Ángel Gestoso, Juan Rozados, Malaquías Álvarez, Juan Cendón, Domingo Villaverde, Manuel Pichel, Bernardo Cardesín, Bernardo Barciela, Ángel Villaverde, Rápale Barreiro, Francisco Doval e o seu fillo Pedro Bieitez?, Pedro do Couto, Antonio Truitiño, outro Manuel Pichel, Andrés do Val, Manuel Ramos, Thomás Villaverde, Juan Pereira, Miguel Bieites?, Manuel Villaverde.

2. Parroquia de S. Nicolás de Ventoso (Ventoso)

No lugar de Vilapouca, pretiño de Soutelo, había un arrieiro que andaba polo Roquiño, Severino Janeiro Prado¹⁵, quen tiña un carro-

15 Dos datos referidos ao Roquiño informa a súa filla, de oitenta anos de idade, Cuncesinda Janeiro Dapena.

mato con seis mulas. O alcume de Roquiño víñalle de seu pai, que andaba por Roque de Sanguñedo, aínda que este non fora arrieiro.

O Roquiño quixo modernizarse e mercou un camionciño, que lle puxo de nome “O Mixto”. Mais, como non se afacía co camión volveu de novo ao carromato, con tan mala fortuna que morreu como consecuencia do couce dunha mula cando ía, en Sacos, camiño de Pontevedra. Finou á idade de 42 anos en 1941.

O reparto do viño era en cabalo polos lugares de San Marcos, Sanguñedo, Vilariño, Ventoso e Millerada. En Folgoso, cliente habitual era D. Benigno Vilaboa, o Sr. Cura da parroquia, con quen tiña moita amizade.

Este rueiro de Vilapouca pertencía á parroquia de Ventoso (Ventoso), pero pola proximidade a Soutelo, o 5 de decembro de 1987, no pontificado de Rouco Varela, pasou a formar parte da parroquia da Madanela.

No Catastro de Ensenada, con relación a esta parroquia, non figura ningún arrieiro. Aparece como traficante de viño Antonio de Penas.

3. Parroquia da Madanela (Soutelo de Montes)

En Soutelo de Abaixo había a “Casa dos Carteiros”, hoxe moi renovada, da que eran donos Gumersindo García e a súa dona Benita Dapena, que tiñan a concesión de Correos, panadería e venda de viños. Alá polos anos 1915 tiñan carromato de cinco mulas para levar o correo de Soutelo a Forcarei e ir polo viño ao Ribeiro¹⁶. Viaxaban tamén a Marín levando aquelas mulleriñas a quen despois do verán o médico receitáballes moito descanso e baños de mar. Os de Marín, desprezativamente, chamábanlles “As Poubanas”.

O camiño do Ribeiro, saíndo de Soutelo, pasaba pola Ermida, o Regueiro, o Paraño, Brués e a Almuzara, onde collían o ramal que máis lles conviña: cara o Carballiño ou cara a Pazos de Arenteiro.

16 A fotografía do carromato e a información sobre “Os Carteiros” foi cortesía de Vicente Bugallo García, “Tena”, neto do propietario do carro.

Carromato dos “Carteiros”, de Soutelo. O que está onda o carro, fillo do dono, é Ánxel García Dapena. No balcón están o matrimonio Gumersindo García e Benita Dapena con algúns dos seus fillos e fillas.

O Catastro do Marqués de Ensenada fai relación dos seguintes arrieiros nesta parroquia, regulándolle a cada cabalería mular 180 reais e as cabalares 110.

- Jacinto Golias, 3 “hacas”, 330 rs.
- Francisco Cabada, 4 “hacas”, 440 rs.
- Juan Fernández, 4 “hacas”, 440 rs.
- Christóbal de Barro, 2 “hacas”, 220 rs.
- Domingo Casdo, 6 “hacas”, 660 rs.

4. Parroquia de S. Martiño de Forcarei

No lugar de Cachafeiro, Virxinia López Fernández, muller de oitenta e sete anos de idade, despois de convidarnos en cordial e amena conversa, ao seu fillo Luís Guzmán López e a quen subscribe, a unha cunca de viño na antiga taberna da súa propiedade, lembra ós seguintes arrieiros do lugar:

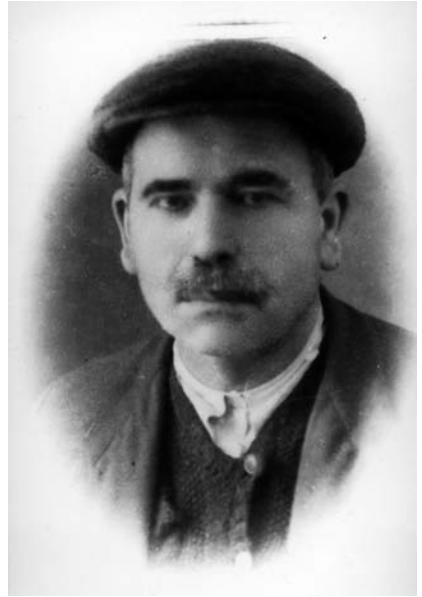
Indalecio López Balseiros, que aínda fora parente dela e padriño, tiña carromato. O reparto era por Gaxín, Cabanas, Covas, Castrelo, o lugar da Ponte, Forcarei, etc.

Outro arrieiro importante era Ramón Fernández Chamosa, propietario tamén da fábrica de curtidos. Tiña carromato e nove mulas. Facía o reparto do viño por Castrelo, Parada, Folgozo, Millerada, Dúas Igrexas, etc.

Gumersindo Márquez, o “Señor Amede”, foi arrieiro de sona. Tiña carromato e vivía na Ponte Freixeira. Cando abandonou o carromato e mercou un camión púxolle de nome: “*El fundador de su pueblo*”, porque el foi o primeiro en construír casa no lugar.

É moi célebre Benedicto, xenro do señor Amede, home pándego onde os houbese. Cando ía a Pontevedra, onde non o coñecían, e quería resaltar de viva voz os encantos de algunha moza, que a carón del pasaba, dicíalle. -“*Adiós, guapa*”. Ela contestaba airosa. -“*No puedo decir yo lo mismo de usted*”. El retrucáballe. -“*Pues, diga mentiras como yo*”. O inxeño e agudeza dos paisanos desta terra é sorprendente.

Tamén na ponte Feixeira houbo outro arrieiro chamado Manuel Morgade Rei. Tivo recua e carromato de 5 mulas. O reparto do viño era por Millerada, Castrelo, Parada, Folgozo e as parroquias limítrofes. Alá polos anos 1930, mercou un autocar para ir ás feiras, festas e mercados. Ao longo de moitos anos facía a liña, mércores e sábados, Forcarei-Pontevedra-Vigo-Pontevedra-Forcarei.

O arrieiro Indalecio López Balseiros, deferencia da súa afillada Virxinia López Fernández.

Chofer do “Numancia”, que así lle puxera ao coche, era o seu fillo Euloxio Morgade Varela. Quen atendía a taberna da Freixeira era o seu xenro Xesús Canabal Barreiro, que andaba polo “Xuano” e seguíu varios anos co viño.

Estes arrieiros de Cachafeiro non só levaban viño, senón que tamén utilizaban os carros para transportar outras mercadorías. E ata para levar ós canteiros, que despois de pasar o inverno nas súas casas, ían traballar ás obras.

Dentro da parroquia de Forcarei hai un pequeno lugar chamado “As Casetas”, onde houbo un arrieiro de nome Xosé María Doval Muras¹⁷ con recua de mulas, indo ao Ribeiro para a súa taberna e para vender polos arredores. Tamén carrexaba sal de Pontevedra e cal de Vilagarcía.

A carón do anterior vivía Manuel Garrido, que repartía o viño polas casas de cerca, non saía lonxe.

Nesta parroquia figuran, no tantas veces mencionado Catastro de Ensenada, os seguintes arrieiros:

- Thomás Ferrín, Rosendo Mouteira, Gregorio Fernández, Gregorio de Camba e Eliseo Pichel.
- Como traficante de viño menciona ao sobredito Thomás Ferrín.

5. Parroquia de S. Pedro de Quintillán

Na Graña de Cabanelas, parroquia de Quintillán, eran arrieiros de viños Xosé Andión Garrido¹⁸, pai de Francisco Andión Cabada e avó de Xosé Andión Armada. Tiñan carromato e repartían o viño pola zona da Baña, Negreira. Paraban na casa de Cosme, de Nantón, onde gozaban en propiedade dunha adega que ultimamente lle venderon ós da casa onde paraban. Tamén repartían o viño por toda a zona de Montes.

¹⁷ Informa Xosé Doval.

¹⁸ Informante Xosé Andión Armada, que foi de neno con seu pai ó Ribeiro.

Caseta de Xosé Andiñón Garrido. Foto de Santigonzaga.

Na estrada de Forcarei a Codeseda, no cruce que leva a Levoso, tiñan unha caseta onde almacenaban o viño que traían do Ribeiro.

Estes, ademais da Almuzara, facían parada no fondo do Paraño, en Nogueira de Xendive, Boborás.

Da parroquia de Quintillán era tamén Manuel Arca Carracedo¹⁹, finando ós 50 anos de idade, en 1952. Tivera unha recua de oito mulas, adquirindo máis tarde un carromato. Seu pai tamén fora arrieiro cunha recua de dez mulas.

O camiño do Ribeiro facíanlo saíndo de Quintillán, pasando por Forcarei, Vilapouca, Soutelo, A Ermida, Feás, dirixíanse a Salón, cruzaban cara a Pazos de Arenteiro e Liñariños. Nestes lugares aprovisionábanse de viño, retornando para a casa pola Almuzara, onde facían noite. Outras veces paraban na casa de Manuel do Regueiro. A viaxe leváballe dous días.

¹⁹ Informa Isidro Arca Villar, que de mozote acompañaba a seu pai na procura do viño do Ribeiro.

De Santigonzaga: A primeira caseta pola esquerda era de Manuel Rozados Fernández, hoxe vendida ós “Cregos de Quintillán”. A segunda, de Andrés Garrido, da Graña. A terceira, de Xosé Cabada Morgade, de Cabanelas. Foto de Santigonzaga.

Cando regresaban almacenaban o viño na súa propia casa e levábano a Sta. Comba e á zona de Xallas. Ían pola Estrada, Ferreiro, Ameneiro, Osebe, Bugallido, Ortoño, Bertamiráns e Pontemaceira.

Na Graña de Cabanelas, tamén da freguesía de Quintillán, era arrieiro Manuel Rozados Fernández²⁰, nado no ano 1896. Este depositaba o viño, ao regreso do Ribeiro, nunha caseta que tiña na Baiuca. Polos anos 1950 puxérase nunha camioneta e nun autocar de viaxeiros.

“*Baiuca é un termo de xermania que funcionaba nalgúns lugares como sinónimo de taberna*”²¹. Por iso onde estaban estas casetas nas que se almacenaba o viño –había catro ou cinco– chamábanlle “As Baiucas”, tomando este nome o monte próximo e o lugar.

Manuel Fernández²² igual que o anterior, era da Graña de Cabanelas. Depositaba o viño nunha caseta, a primeira da dereita indo de Forcarei cara A Estrada, na Baiuca. Hoxe é doutro propietario.

Repartía o viño por Castrelo, Ribela, Liripio, etc.

20 Informa Francisco Rozados, “Rochi”, neto do arrieiro.

21 Rafael Chacón Calvar e Manuel Rodríguez Alonso. Dicionario Crítico de dúbidas e erros da Lingua Galega, páx. 58. Edicións do Castro. A Coruña 1993.

22 Información de César Nercellas Cabada, gran coñecedor da zona e descendente de arrieiros.

De Santigonzaga: Caseta que foi de Manuel Fernández. Foto de Santigonzaga.

Estes dous arrieiros eran coetáneos e polos anos 1950 estaban activos.

O termo “Graña”, que se lle aplica a Cabanelas, vén de que no medioevo fora unha granxa do Mosteiro de Aciveiro, e moi posiblemente eran os que abastecían de produtos agrícolas e de viño ós fraides do convento.

O Catastro fai referencia a:

- Gregorio de Val.
- Pedro Salgueiro.

XIV. Arrieiros do concello de A Lama

1. Parroquia de Sta. Ana da Barcia do Seixo

No rueiro de Cambeses, nesta parroquia da Barcia, houbo un arrieiro de moita sona e gran poderío económico. Chamábase Severino Cortizo Vidal²³, era fillo de Miguel Cortizo Cambeses,

²³ Informa Naír Cortizo González, neta do arrieiro, a quen lle agradezo me facilitase os libros de contas de seu avó, de onde se tomaron os datos do itinerario ó Ribeiro e o reparto do viño.

tamén arrieiro, e María Vidal, abrindo os seus ollos á luz de este mundo o 28 de xuño de 1883, no lugar de Os Moreiras, nesta mesma freguesía. Casa no lugar de Cambeses adicándose ao transporte, venda e reparto de viño do Ribeiro. Tiña unha recua de 20 mulas, o que nos dá idea do seu estatus económico e volume comercial. Mais, non hai gusto cumprido. No Pé da Mua, Pena Corneira, había unha muller cobizosa e de mal ollo, que sempre que pasaba por alí, aldraxábaos mofándose del - *“Arrieiro de 20 mulas, dezanove son prestadas e as outras súas”*.

O camiño que o levaba ao Ribeiro era por Doade, Beariz, Feás, Almuzara, Carballiño e por todo o Ribeiro compraba viño, pero en Leiro era onde máis se abastecía.

Tiña unha zona de reparto moi ampla que comprendía as parroquias da Barcia, Caroi, Corredoira e Presqueiras; en Cerdedo, entre outros, era cliente seu o farmacéutico da localidade, D. Constantino Gamallo Soto. Tamén repartía por Covelo, Seixido, As Antas, Rebordelo, Carballedo, A Lama, Pontecaldelas, O Pelete, Loureiro de Cotobade, etc.

Este home, emprendedor e negociante, pecha os ollos á luz deste mundo o 25 de novembro de 1964.

Nesta mesma parroquia, no lugar de Os Moreiras, houbo un arrieiro chamado Severino Cortizo Cambeses²⁴, parente (non irmán a pesares da coincidencia dos apelidos) do nomeado anteriormente Miguel Cortizo Cambeses, que casou con Balbina Bouzas Carballedo e debeu nacer polos anos 1850. Un fillo deste arrieiro, moi novo por certo, levando viño a Valongo co pai, subiu a unha cruz que había no adro da igrexa, destemperándose ámbolos dous, cruz e rapaz, finando este do tráxico accidente.

O itinerario que o levaba ao Ribeiro, era saíndo do seu lugar de Os Moreiras, chegaban a Portela da Cruz, e pasando por Doade, seguía o camiño do arrieiro anterior.

24 Informa María-Victoria Moreira Varela, bisneta do arrieiro.

O reparto era pola zona, Valongo, A Lama, Pontecaldelas, Caroi, Corredoira, Aguasantas, etc. Este arrieiro era dono de dez ou doce mulas.

O Borralleiro é un lugar da freguesía da Barcia, onde houbo un arrieiro que atendía polo nome de Dorindo Antón Fernández²⁵, natural de Taboadelo, rueiro da mesma parroquia.

Ó casar fixo almacén de viño e casa de cantería para vivir, moi boa por certo, no referido lugar do Borralleiro. Foi arrieiro de sete mulas, pódose máis tarde nun carromato, do que conservan na casa, como unha reliquia, o pescante. Finou no ano 1933. O seu fillo, Manuel Antón Cota, seguiu os pasos do pai no oficio, pasando posteriormente a propietario dun coche para o transporte do viño.

O itinerario do Ribeiro era pasando por Doade, Beariz, Magros, Feás e Pazos de Arenteiro. Outra ruta era por Avión, Pedra Corneira, Paredes e Leiro. Outras veces seguían a Beiro, S. Clodio, etc.

O reparto era pola Barcia, Seixido, Covelo, Antas, A Lama e Pontecaldelas, chegando ata Tourón.

O Marqués de Ensenada nomea a 40 arrieiros nesta parroquia da Barcia. Son arrieiros de viño, porque do contrario especificaría como fai noutras parroquias de Montes. Os nomes son estes:

- A Antonio, fillo de Benito Antón, pola utilidade que ten de dúas mulas e un “haco” de carga no exercicio de arrieiro regulámoslle ao ano 340 reais.
- A Bernardo do Val polo mesmo exercicio, fillo de María González, con dous “hacos” de carga regulámoslle de utilidade ao ano 200 reais.
- A Manuel Justo polo mesmo exercicio por dúas mulas e dous “hacos” de carga regulámoslle ao ano 400 reais.
- A Joseph Portela con tres “hacos” de carga regulámoslle ao ano 300 reais.
- A Andrés Moreira, o mozo, considerámoslle de utilidade ao ano 300 reais.
- A Antonio Vidal, con dous “hacos” de carga, ao ano, considerámoslle 200 reais.
- A Alberto Cerdeira, con dous “hacos” de carga, considerámoslle ao ano 200 reais.

25 Informa, con atención esmerada, María Ánxeles Antón González, neta de Dorindo e filla de Manuel, ámbolos dous arrieiros. Esta amable informante aínda leva o apelido do primeiro arrieiro que figura na relación do Marqués de Ensenada.

- A Alonso Barreiro, polo mesmo exercicio, considerámoslle ao ano, con 3 “hacos” de carga, 300 reais.
- A Fernando Carreira, por 3 “hacos” de carga, 300 reais.
- A Fernando Vidal regulámoslle, por dous “hacos” de carga, 200 reais ao ano.
- A Francisco Barreiro, con 3 “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 300 reais.
- A Pedro Justo, con dous “hacos” e unha mula de carga, regulámoslle ao ano 320 reais.
- A Rosendo Moreira, con tres mulas e un “haco”, regulámoslle ao ano 460 reais.
- A Roque de Frubida?, con tres mulas de carga, regulámoslle ao ano 360 reais.
- A Esteban? Malvar, por un “haco” regulámoslle 100 reais.
- A José Moreira, fillo de Elena Cortizo, régúlaselle por 5 mulas de carga 600 reais.
- A Juan Frubida?, con tres mulas de carga, regulámoslle ao ano 360 reais.
- A Roque, fillo de Andrés Varela, con 3 “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 300 reais.
- A Juan, fillo de Alvaro Vidal, con dos “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 200 reais.
- A Pedro Adán, con dous “hacos” de carga, regulámoslle 200 reais ao ano.
- A Luís Vidal, con 3 mulas e un “haco” de carga, regulámoslle ao ano 580 reais.
- A Sebastián Vidal, con unha mula e dous “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 320 reais.
- A Cristóbal de Carballal, con 2 mulas e un “haco” de carga, regulámoslle ao ano 340 reais.
- A Manuel Carballal, con 4 mulas de carga, regulámoslle ao ano 480 reais.
- A Domingo de Carballal, o mozo, con 4 mulas de carga, regulámoslle ao ano 480 reais.
- A Miguel Carballal, fillo de Domingo Carballal, o vello, con dúas mulas de carga, regulámoslle ao ano 240 reais.
- A Miguel Carballar, con tres mulas de carga, regulámoslle ao ano 360 reais.
- A Francisco Carvallar, xenro de Andrés Carvallar, con tres mulas de carga, regulámoslle 360 reais ao ano.
- A Francisco Fernández, con 3 mulas de carga, regulámoslle 360 reais.
- A Pascual Moreira Cambeses, por dous “hacos” de carga regulámoslle 200 reais.
- A Pedro Malvar, con dúas mulas e un “haco” de carga, regulámoslle 340 reais.
- Nivardo? Vilanova, con dúas mulas e un “haco”, regulámoslle ao ano 340 reais.
- A Ignacio, fillo de Gregorio Cota, con tres “hacos” de carga, regulámoslle 300 reais.
- A Andrés Moreira Cornedo, con dous “hacos” de carga, regulámoslle 200 reais ao ano.
- A Antonio Cota, con dous “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 200 reais.
- A Andrés, fillo de Antonio Moreira, con tres “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 300 reais.
- A Francisco Cota, con tres “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 300 reais.

- A Gabriel Garrido, con dous “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 200 reais.
- A Benito, fillo de Santiago Corval, con 2 “hacos” de carga, regulámoslle ao ano 200 reais.
- A Thomás de Soto, cun “haco” de carga, regulámoslle ao ano 100 reais.

XV. Concello de Beariz

1. Parroquia de Sta. María de Beariz

No concello de Beariz hai tres parroquias que pertencen á Terra de Montes. Son as parroquias de Sta.Cruz de Lebozán, S. Salvador de Xirazga e a de Sta.María de Beariz. Nestas parroquias había poucos arrieiros, porque dada a proximidade ao Ribeiro cada un ía polo viño para si, polo seus propios medios. Ou lle collían o viño a outros arrieiros que por alí ían de camiño.

Polos anos 1940-50 arrieiros desta parroquia eran: Xosé Roo Gulías, de Alvite, rueiro da parroquia de Beariz, tiña cabalos.

Francisco Rodríguez, de Beariz, tiña dúas mulas.

Emilio Gulías Pérez²⁶, máis coñecido polo tío Emilio, era natural de Alvite, sendo en principio tratante de gando nas feiras. Casou con Francisca Fornos Valiñas, construíndo nun solar do sogro, Camilo Fornos, unha casa en Beariz. Nela puxo un mesón e mercando dous cabalos empezou a andar de arrieiro, indo el mesmo polo viño a Cabanelas, Salón, Albarellos, Leiro, Beade, etc.

No lugar de Muradás vivía Claudino Rivas Muradás²⁷, quen repartía o viño en odres pola parroquia.

Entre os anos 1920-25 era arrieiro da Bouza Xosé Ogando Guerra, con dous cabalos e unha mula.

No inventario de Zenón de Somodevilla aparecen nesta parroquia:

26 Informa Xosefa Gulías Lavandeira, neta do arrieiro Emilio e a cunhada deste, Hermosinda Mirón, muller de 91 anos de idade.

27 Informa Xesús A. Gulías Lamas, investigador, natural de Beariz e gran coñecedor da zona. Quedándolle moi agradecido pola valiosa información das parroquias de Beariz e Lebozán.

- Bartolomé Paz, dúas cabalerías.
- Jacinto Troitiño, dúas cabalerías.
- Cristóbal de Otero, dúas cabalerías.
- Domingo Diz, dúas cabalerías.
- Domingo Quireza, unha mula.
- Bartholomé Ramos, dous cabalos e unha mula.
- Pedro Fernández, dúas cabalerías.
- Pablo Sieiro.

2. Parroquia de Sta.Cruz de Lebozán

Xosé Lorenzo, de Sta. Cruz de Lebozán, tiña varios cabalos.

Dentro desta parroquia, no lugar dos Liñares, era arrieiro famoso “O Fírvida”, que era o pai de D. Manuel Fírvida Lorenzo, párroco de Beariz ata 1947. Tiña seis mulas.

Na Ermida, tamén desta parroquia, vivía o arrieiro Castor, máis coñecido como “O Artilleiro da Ermida”, tiña carromato e sete cabalos. A ruta del para o Ribeiro era por Lebozán, Beariz, Feás, Salón e Pazos de Arenteiro.

Repartía o viño polas parroquias limítrofes, principalmente por Beariz.

Este arrieiro combinaba este oficio co de peixeiro. Traía o peixe no seu carromato da Vila de Pontevedra, facendo ruta pola estrada 541 e repartindo principalmente por Beariz. Facíalle moita competencia, no negocio do peixe, “O Tiñoso”, de Pardesoa. Este tiña carromato e catorce cabalos, dos que uns descansaban mentres que os outros ían de viaxe.

No Catastro de Ensenada figuran como arrieiros de viño:

- Francisco Gulías, 4 cabalerías.
- Bartholomé Rodríguez.
- Ignacio Lorenzo.

COMARCA DE TABELIRÓS

XVI. Arrieiros do concello de A Estrada

Deixando atrás os concellos de Cerdedo, Forcarei, A Lama e Beariz, entramos no concello da Estrada e, de un xeito especial, nas parroquias situadas ao sur do concello, as que limitan con Forcarei e Cerdedo. Nestas parroquias de Liripio, Sabucedo, Codeseda, Vinseiro, Arca e Nigoí proliferan gran número de arrieiros, quizais por estar no camiño do Ribeiro ou próximas a el.

1. Parroquia de S. Xoán de Liripio

No lugar de Cabanelas, da referida de Liripio, aparece Xosé Caramés Garrido, que no 1889 inscribe no Rexistro Civil de A Estrada ao seu neto Manuel Nercellas Caramés²⁸, figurando na partida como maior de idade, casado e de profesión arrieiro. O cativo era fillo lexítimo de Manuel Nercellas Carballo e da súa muller, Concepción Caramés García. Tiña unha recua de mulas, facendo o reparto do viño por Santiago e a súa bisbarra.

Tamén de Cabanelas e parentes do anterior eran Xoán Caramés, Miguel Caramés, Lorenzo Caramés e Xacobo Caramés. Tiñan unha recua de dez mulas sendo Santiago e os arredores o lugar principal de reparto. Os Carameses foran unha familia importante de arrieiros, desempeñando esta profesión xa en 1809.

O itinerario pasaba, en chegando a Soutelo de regreso do Ribeiro, pola ponte de Ventoxo, O Cachafeiro, Gaxín, cruzaban a ponte medieval de Gomial, A Mámoa en Castrelo, ata A Baiuca. Aquí o camiño bifurcábase e uns collían o camiño da Portela, Codeseda, Nigoí e A Estrada. Outros ían por Quintillán, Meavía, Vinseiro, A Pena e A Estrada.

²⁸ Informa o seu tataraneto, César Nercellas Cabada, bo amigo e compañeiro de docencia no Colexio Público de S. Xoán B. de Cerdedo.

Constante Guinarte Guinarte, tamén desta freguesía, facía o reparto do viño, en bestas de carga, pola cidade do Apóstolo e arredores. Este arrieiro debeu finar polos anos 1950.

Xosé Cabada Morgade pechou os ollos a este mundo no ano 1.986, sendo o derradeiro arrieiro dunha familia adicada a esta actividade comercial. Xa seu pai, Antonio, tivera carromato de dúas mulas. Províanse de viño no Barral, Castrelo de Miño, Ribadavia, Leiro, etc. Ao final pasou a ter camiión propio.

O reparto era por Pontemaceira, Portomouro, etc. Tiña unha caseta en Pontemaceira e outra na Baiuca, onde almacenaba o viño.

En Cabanelas había outro arrieiro chamado Xosé García, que repartía o viño polas parroquias limítrofes, en bestas de carga, sen saír a fóra.

O Marqués de Ensenada, 1.752, recolle no lugar de Liripio, da parroquia do mesmo nome, os arrieiros seguintes:

- Juan da Silva ten seis cabalerías e fai de porte tres moios e dous canados de viño en cada viaxe...2.260 reais.
- Manuel Nercellas ten cinco cabalerías coas que fai de porte dous moios e medio en cada viaxe...800 reais. Ten 66 anos de idade, viúvo, vivindo con el o seu fillo Gabriel Nercellas, de 43 anos, e un criado.
- Domingo Pumares ten 5 cabalerías coas que fai de porte, en cada viaxe, dous moios e medio de viño, 800 reais.

No lugar de Quintáns:

- Juan Antonio García ten 4 cabalerías coas que fai de porte dous moios e medio de viño, 800 reais.
- Bartolomé de Arca ten seis cabalerías coas que fai de porte tres moios e medio de viño en cada viaxe.
- Lucas de Arca ten 5 cabalerías facendo en cada porte dous moios e medio de viño, 800 reais. De 45 anos de idade, casado e con tres fillos.
- Gabriel Ventoso ten 6 cabalerías coas que fai de porte 3 moios e medio de viño en cada viaxe, 960 reais. Arrieiro de 36 anos de idade, casado e con 4 fillos.

No lugar de Cabanelas:

- Joseph Guinarte ten sete cabalerías coas que fai un porte de tres moios e tres canados de viño en cada viaxe, 1.200 reais.

- Vitorio Cavada ten 4 cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe dous moios, 640 reais.
- Andrés Carvalho, ten cinco cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe dous moios e medio de viño, 800 reais. Casado, con dous fillos e dúas fillas, de 44 anos de idade.
- Gonzalo García ten 5 cabalerías facendo de porte en cada viaxe dous moios e medio de viño, 800 reais. Casado, de 20 anos de idade e ten unha filla.
- Ignacio Guinarte ten catro cabalerías facendo de porte en cada viaxe dous moios de viño. 640 reais. Está casado, de 68 anos de idade e ten unha filla.

Lugar de Xestás:

- Miguel Caramés ten sete cabalerías facendo en cada viaxe catro moios, 1.280 reais. Arriero, de 34 anos, casado, con tres fillos e dúas fillas.
- Andrés Caramés ten seis cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe 3 moios e medio de viño, 960 reais. Labrego e arriero, 50 anos de idade, casado, con dúas fillas.
- Ignacio Taboada ten 5 cabalerías facendo de porte en cada viaxe dous moios e medio de viño, 800 reais. Arriero, de 40 anos, casado e con dous fillos.

Como se pode comprobar nesta relación de arrieiros, que nos facilita o Marqués de Ensenada, podemos concluír que a parroquia de Liripio é un viveiro de transportistas de viños. Tiñan unha actividade comercial moi intensa e o campo de traballo era moi extenso.

Estes arrieiros da parroquia de Liripio facían dezaseis viaxes ao ano, na procura do viño ao Ribeiro, segundo fai referencia o repetido Catastro de Ensenada.

2. Parroquia de S. Lourenzo de Sabucedo

No Catastro do Marqués de Ensenada figuran 10 arrieiros nesta parroquia de S. Lourenzo de Sabucedo, podendo supoñer que na maior parte dos casos herdaron esta profesión dos seus devanceiros.

- Ambrosio Cavada, 5 cabalerías coas que facía de porte dous moios e medio de viño en cada viaxe.
- Antonio de Castro con seis cabalerías, porta tres moios de viño en cada viaxe.
- Torcuato Alonso, 5 cabalerías que traen en cada viaxe 3 moios de viño.
- Phelipe Ovelleiro, con 4 cabalerías, fai en cada porte dous moios de viño e unha ola.

- Santiago Gosende, con 6 cabalerías, fai de porte en cada viaxe 3 moios e medio.
- Lucas Monteagudo con sete cabalerías fai de porte en cada viaxe tres moios e dous canados e medio.
- Miguel Gosende con 5 cabalerías fai de porte en cada viaxe dous moios e dous canados e medio.
- Juan de Bouzas, con 6 cabalerías, fai de porte tres moios e dous canados e medio en cada viaxe.
- Juan Cavada con 7 cabalerías fai de porte en cada viaxe tres moios e dous canados e medio.
- Ciprián Ovelleiro con 7 cabalerías fai de porte en cada viaxe catro moios e unha ola²⁹.

Segundo o Marqués de Ensenada, estes arrieiros facían cada un dezaseis viaxes ao Ribeiro, o que nos dá unha idea da gran actividade que desenrolaban e a cantidade de viño que transportaban.

Antonio Castro Monteagudo³⁰, arrieiro, figura segundo no Marqués de Ensenada como veciño de Sabucedo. Suponse que os seus devanceiros eran tamén arrieiros, sendo fundadores dunha dinastía de arrieiros que alcanza ata mediados do século XX. Fillo del foi José de Castro Gosende. Deste nace Felipe Castro Cabada³¹, 1799, que era labrador e arrieiro, segundo consta no libro de contas da Rapa das Bestas.

Fillo do anterior é Jacobo Castro Cabada, 1826-1.904. En 1.866, descendente do anterior, nace Lino Castro Garrido³², seguindo a profesión de arrieiro, que lle vén por tradición familiar dos seus antepasados. O oficio de arrieiro, ao xeito tradicional, en Sabucedo, morre con este personaxe, finando el en 1951.

Este derradeiro arrieiro almacenaba o viño na súa casa e facía o reparto pola zona de Sta. Comba, Cee e Corcubión, na provincia da Coruña.

29 Manuel Cabada Castro. "A rapa das bestas", de Sabucedo, páx. 92 . IR INDO EDICIÓNS. Vigo 1992.

30 Manuel Cabada Castro. Breve historia xenealóxica do apelido "Castro", inédita.

31 O. C. anteriormente.

32 O. C. anteriormente.

A abundancia de arrieiros en Sabucedo venlle dada pola antiga dependencia “servizal” desta parroquia co mosteiro de freiras bieitas de Codeseda³³.

3. Parroquia de Sta. Cristina de Vinseiro

No lugar da Pena, que pertence a esta parroquia, había uns arrieiros que viñan desempeñando esta actividade, de pais a fillos, dende tempo inmemorial.

Manuel Troitiño Rozados tiña unha recua de 10 a 12 mulas, quen máis tarde púxose nun carromato. En cada mula levaba dous pelellos de viño, de 4 olas cada un, (64 litros). Fillo do anterior era Manuel Troitiño Neira, que seguiu os pasos do pai, morrendo ós 60 anos de idade, en 1943. Fillo deste, arrieiro coma el, foi Daniel Troitiño Núñez³⁴, pódose xa nunha camioneta. Converténdose ao final nunha empresa de autocares para o transporte de viaxeiros, empresa que aínda hoxe traballan os seus descendentes. Esta transformación deuse en case tódolos arrieiros. Irmán del foi Manuel Troitiño Núñez, tamén arrieiro coma os anteriores. Vivía na parroquia de Cereixo, finando con el este sacrificado á vez que led o oficio.

O reparto facíano pola propia parroquia, polos arredores e principalmente na Vila da Estrada.

O Catastro do Marqués de Ensenada fai referencia nesta parroquia de Vinseiro ós seguintes arrieiros:

- Blas González, Bartolomé de Sanmartín, Marcos de Noia, fillo de Martín Fernández e Miguel da Pena. Regulándolle a cada un deles, en cada ano, de utilidade 420 reais de Vellón.
- A Antonio de Sanmartín, tamén arrieiro, pola industria do viño ao ano, 588 reais.
- Domingo Antonio Folgar, fillo de Rosa de Andujar, regúlanlle 504 reais de utilidade ao ano.

33 Manuel Cabada Castro. “A rapa das bestas”, de Sabucedo. “Historia e antropoloxía dunha tradición”, páx.91. IR INDO EDICIÓNS. Vigo, 1992.

34 Informa María Núñez Gestoso, muller de Daniel Troitiño Núñez, de 93 anos de idade, casou con dezanove anos.

4. Parroquia de S. Xurxo de Codeseda

Nesta parroquia de Codeseda houbo un arrieiro chamado Xosé Quivén, que tiña dous cabalos.

O reparto do viño facíao pola parroquia e arredores.

Juan Eirín³⁵, arrieiro do lugar de Abragán, Codeseda, quen debeu nacer arredor dos anos 1890, tiña unha recua grande de mulas. O seu fillo, Xosé Eirín Rivas, herdou de seu pai o oficio e chegou a ter ata 20 cabalerías entre mulas e eguas. Tiña moitas cabras para abastecerse de pelellos. Varios criados que atendían o moito traballo que había na casa, queixábanse da comida que lle daban. Porque cando mataban as cabras dáballes de comer os miúdos, alimento que non lles gustaba e dicíanlle - “*¡isto non vai, mi amo!*”. - “*¡Comede, caracha, comede!*”, contesta o amo, home que arelaba engrandecer a casa e tiña moito afán de riqueza. Finou alá polos anos 1940. Continuou coa tradición familiar o seu fillo Manuel Eirín Torres, que se puxo nun camiión para ir o Ribeiro. Facía o reparto, ademais de Codeseda e A Estrada, por Santiago, a zona de Negreira e Sta. Comba³⁶.

Arrieiro da Devesa era Juan Eirín Cadavid, tamén da parroquia de Codeseda, que nada tiña que ver cos anteriores. Repartía por Codeseda, Ribela, Quireza, Sabucedo, etc.³⁷.

Outro arrieiro importante de Codeseda foi Manuel Álvarez Rodríguez³⁸, natural de Nogueira de Ramuín, Ourense. Antes de adicarse a arrieiro fora vendedor de teas, e namorándose do pobo de Codeseda, el e a súa dona, establecéronse nesta parroquia montando unha casa de ultramarinos, teas e venda de viños. Decatándose que o viño tiña moita saída púxose nunha recua de mulas e máis tarde nun carromato, vendendo viño na súa taberna e polas parroquias limítrofes, converténdose ademais en arrieiro de moita sona.

35 Informa Senén das Quintas, Codeseda.

36 Informa o anterior.

37 Informa idem.

38 Deste arrieiro informa o seu neto Luís Álvarez Fraiz e a irmá deste, Beatriz, muller de 78 anos de idade, fillos ámbolos dous de Pepe de Manolo.

Este arrieiro era home moi curioso, ata tanto que a un carpinteiro do lugar, amigo seu, encargoulle en vida construír o cadaleito que o había levar á sepultura, gardándoo na casa de autopsias que hai no adro da igrexa, en espera de que chegase o seu pasamento.

Fillo do anterior, e arrieiro coma el, era Xosé Álvarez Gómez, máis coñecido por Pepe de Manolo, que seguiu a tradición familiar de arrieiro.

O abastecemento de viño facíano no Barral, Castrelo de Miño. De regreso, camiño da casa, despois de pasar Leiro, subindo S. Fiz de Varón, había unha fonte onde facían o primeiro descanso. Dábanlle de comer ós cabalos e de beber na fonte. Despois de repoñer forzas, mulas e arrieiro, subían o Torrón, pasaban por Carballiño, a Almuzara e no fondo do Paraño facían noite no mesón de Manuel Rodríguez García. En coroado a costa do Paraño baixaban cara a Soutelo, camiño de Codeseda, pola ruta de costume.

Repartía o viño na zona de Codeseda, Nigo e parroquias limítrofes.

No Ribeiro, como corredor, tiña ós “Osorio”. Estes, máis tarde, convertéronse en almacenistas de viño, sendo moi famosas as “Adegas Osorio”, aínda hoxe en activo.

Este emprendedor e dinámico arrieiro fundou unha empresa de transporte de viaxeiros. O “Plus Ultra”, que así se chamaba o coche co que empezou esta actividade, recorría tódalas feiras, festas e mercados da zona.

No Catastro de 1752, tantas veces repetido figuran nesta parroquia de Codeseda, como arrieiros de viño, as persoas seguintes:

- “Esteban Picallo, arrieiro, con seis cabalerías fan en oito meses dezaseis viaxes ao Ribero de Avia e de cada un de portes tres moios e medio e por cada moio de aluguer regulóuselle 20 reais de vellón.
- Manuel Cavada ten 5 cabalerías coas que fai de porte tres moios e unha ola en cada viaxe e ao ano dezaseis viaxes e ademais do aluguer de 20 reais que se lle regularon en cada moio regulóuselle de utilidade polo comercio do dito viño oito reais en moio.
- Andrés de Silva ten sete cabalerías coas que fai de porte catro moios e medio e ao ano dezaseis viaxes e regulóuselle en cada moio o mesmo que a dito Manuel Cavada cos oito reais máis en moio.

- Manuel de Bartolomé ten 5 cabalerías coas que fai de porte dous moios e medio de viño en cada viaxe.
- Melchor Nercellas ten 6 cabalerías coas que fai de porte 3 moios en cada viaxe.
- Ignacio Ri. Ten 4 cabalerías coas que fai de porte dous moios en cada viaxe.
- Ignacio García ten outras catro coas que fai de porte o mesmo.
- Ignacio Sieiro ten seis cabalerías coas que fai de porte tres moios en cada viaxe.
- Pedro Gòmez ten 5 coas que fai de porte en cada viaxe dous moios e medio.
- Juan Antonio Caramés ten 5 coas que fai de porte en cada viaxe o mesmo.
- Pedro Cerviño ten 2 coas que fai de porte un moio en cada viaxe.
- Juan Antonio Paz ten 5 coas que fai de porte en cada viaxe dous moios e medio.
- Francisco de Castro ten 5 cabalerías coas que fai dous moios e tres olas en cada viaxe.
- José Gosende? Ten 3 coas que fai en cada viaxe moio e medio.
- Joseph de Brea ten 2 coas que fai de porte un moio en cada viaxe.
- Ambrosio Vilaboa ten 5 cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe 2 moios e medio de viño.
- Antonio García ten tres cabalerías coas que fai de porte 2 moios en cada viaxe.
- Andrés García ten 4 coas que fai de porte en cada viaxe o mesmo.
- Outro Andrés García con unha cabalería coa que fai de porte medio moio en cada viaxe.
- Juan Cavada ten 3 cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe moio e medio.
- Antonio do Souto ten 6 cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe 3 moios.
- Antonio de Arca ten 5 cabalerías que fan de porte en cada viaxe 2 moios e medio.
- Jacinto Lorenzo Rodríguez ten 5 coas que fai de porte en cada viaxe o mesmo.
- Cosme Barciela ten 5 coas que fai en cada viaxe o mesmo.
- Manuel Ferrón ten 5 coas que fai de porte dous moios e medio en cada viaxe.
- Gregorio Caramés ten 5 cabalerías coas que fai de porte en cada viaxe o mesmo.

Todos eles fan 16 viaxes ao ano e en cada un o importe que vai expresado e regulóuselle en cada moio 20 reais de vellón.

5. Parroquia de S. Miguel de Arca

Arrieiro de Arca, no lugar de Nodar, era Jaime Sanmartín³⁹, con dúas mulas, non tiña carromato. Repartía o viño pola parroquia e chegaba ata Verdía, pasando o Tambre nunha barcaza.

39 Informa Luís Álvarez Fraiz, neto de arrieiro e veciño de Nigoí.

Outros arrieiros desta parroquia eran os Porto de Carballal que emparentaron cos López. Repartían o viño nas parroquias do concello da Estrada.

Nesta parroquia de Arca o Marqués de Ensenada nomea como arrieiros a dezasete persoas, que mencionamos seguidamente:

- Blas García.
- Pedro de Barros, fillo de Juan
- Manuel de Barros, irmán de Joseph Manuel Piñeiro, tamén arrieiro e siseiro.
- Miguel Carballo.
- Antonio Blanco, Manuel de Castro, Antonio das Heyras, Cayetano Berdura, Ignacio Ferrón, Manuel de Ameixeiras, Pedro da Fonte, Manuel das Ameijeiras, Antonio Rodríguez, outro Antonio Rodríguez, Juan de Silva, Manuel Rodríguez e Simón Picallo.

6. Parroquia de Santiago da Somoza

Xosé María López Silva⁴⁰, do lugar de Cernadela, parroquia da Somoza, tiña almacén de viños. Tivera recua de mulas e carromato, despachando o viño na Estrada e comarca.

Este arrieiro tiña dous fillos cregos, un deles foi o párroco de Nigoi, D. Manuel López Costa, bo catador de viño e, por esta razón, asiduo acompañante do Sr. Ignacio cando ía ao Ribeiro para a súa taberna.

Contan de D. Manuel que, estando na taberna do Sr. Ignacio, famoso panadeiro de Nigoi, un día abafante de calor no verán, atopouse cun neto de arrieiros, que pedía un tinto con gasosa para apagar a moita sede que traía. O Crego botoulle a man ao peito e díxolle todo anoxado: " ¡*Ou viño, ou gasosa...!*" *¿Ou xa non es neto de arrieiros?* Este mozo resultaba ser tamén parente do Crego.

O Catastro de Ensenada fai relación dos seguintes arrieiros:

- Juan Durán y Pedro Antonio de Castro arrieiro de seis cabalerías a cada un regulámoslle ao ano mil seiscientos quince reais de vellón.
- Pascual Durán por catro cabalerías mil oitocentos reais de vellón ao ano.
- A Andrés Ferro con cinco cabalerías mil cento oitenta e oito reais de vellón ao ano.

40 Informa Xosé A. López Pampín

- A Joseph Raigosa por catro cabalerías considerámoslle oitocentos e sesenta e catro reais.
- A Francisco Durán, arrieiro, de tres cabalerías regulámoslle setecentos e oitenta reais de vellón ao ano.

7. Parroquia de S. Miguel de Curantes

Na Pena do Foxo, lugar desta parroquia, había a casa de Fontes, onde moraba un arrieiro de moita sona, chamado Manuel Iglesias Muras⁴¹, que tivera unha recua de 7-8 mulas, pódose máis tarde en carromato de 5 cabalerías. Seu pai, que tamén fora arrieiro, chamábase Antonio. Este finou atropelado polo seu propio carro.

O itinerario cara ao Ribeiro era pola Rocha, Silleda, Laro, Freixeiro, Alto da Romiña, Irixo, Carballiño, etc.

Cando se puxeron nun camiión ían ao Ribeiro dúas veces por semana, o que nos indica o volume do seu negocio.

O reparto era pola Estrada, O Foxo, Curantes, Olives, Fraiz, Escuadro e Silleda.

No Catastro de Ensenada figuran doce arrieiros nesta parroquia:

- A Domingo Marque, Clemente de Judans?, arrieiros, regulámoslle de utilidade a cada un 588 reais.
- A Frco. Doporto, arrieiro, regulámoslle 500 reais ao ano.
- A Ángel Lomas, Jacobo de Bera, Miguel Doporto, Silvestre Pereira, Simón Paseiro, tamén arrieiros, regulámoslle a cada un ao ano 420 reais.
- A Benito Pereiras tamén arrieiro regulámoslle 168 reais, ao ano.
- A Juan Antonio Requeyjo, Juan de Marque e Pedro Pereiras regulámoslle de utilidade ao ano, a cada un, 84 reais.

8. Parroquia de Santiago de Tabeirós

A finais do s. XIX aparece como arrieiro Xosé López Porto⁴², de Tabeirós. Empezou cunha recua de 12 mulas, pasando posteriormente a carromato de 4 mulas e un macho de apoio. Os seus fillos,

41 Informa Avelina Iglesias Quintillán, neta do arrieiro Antonio, de 81 anos de idade.

42 Informa o seu bisneto Xosé A. López Pampín, propietario actualmente de “La Flor”, antigo mesón de arrieiros na Estrada.

Manuel e Xosé, en unión co pai, en 1.900, fundaron o almacén e as cocheiras de Rebordelo, en Tabeirós

Nesta parroquia en 1752, no Catastro de Ensenada, figuran como arrieiros no lugar de Tosar:

- Pedro López, arrieiro e labrador.

No rueiro de Sar:

- Juan Folgar, labrador e arrieiro.
- Pedro de Somoza, labrador e arrieiro.
- Silvestre Loureiro, labrador e arrieiro.

No lugar de Tabeirós:

- Antonio da Vila, labrador e arrieiro.

9. Parroquia de San Paio da Estrada

Xosé López Porto, fillo do arrieiro de Tabeirós, sepárase comercialmente do pai e do irmán, poñendo na Estrada o mesón “La Flor”, sen abandonar a profesión herdada de seu pai. Alá polos anos 1920 mercou un camioniño de gasolina para ir ao Ribeiro. A pesares de ter camiión, o reparto facíao coas mulas porque os camiños que levaban ás casas particulares e as tabernas das aldeas seguían sendo congostras estreitas e lamacentas.

Fillo do anterior é Xosé López López⁴³, que segue co oficio do pai, tendo por herdeiro ao seu fillo Xosé Antón López Pampín, quen na actualidade leva en propiedade o que foi mesón “La Flor”, aínda que xa sen mulas nin carromato. Este foi mesón de arrieiros e peregrinos, camiño de Compostela.

Para o viño de cedo ían ao Ribeiro Alto: Belle, Toén, Alongos, Untes, Sta. Cruz de Arrabalde, Barbantes e Barbantiños.

Referido a Untes había un refrán que dicía: “*Cando pases por Untes bebe e non preguntes*”, fai referencia a que o viño desta zona era

43 Informa o seu neto, Xosé A. López Pampín.

algo agre, porque era o primeiro viño que se vendimaba para vender en Ourense, no cedo.

De regreso do Ribeiro o itinerario era por Carballiño, Almuzara, Feás, Beariz, Soutelo, Cachafeiro, Castrelo, A Baiuca, A Portela, Codeseda, Taberós e A Estrada.

Cando era para o tarde os tintos de Salón, Albarellos, Cabanelas, Pazos de Arenteiro, eran moi bos. Polos brancos ían a Beade, Regadas, Vieitez, Gomariz, Cenlle, S. Clodio, Castrelo de Miño e O Barral. Tamén teñen ido á Ribeira Sacra, Abelenda, Rúa de Petín e O Barco de Valdeorras.

O reparto era pola Estrada e comarca, fundamentalmente. Pero tamén repartían pola Ramallosa, Luou, Calo, os Ánxeles, a Picaraña, etc.

En Figueroa de Abaixo, a carón dunha ponte vella, había unha pousada de arrieiros, denominada “Mesón da Estrada”. Tamén paraban arrieiros na de “Mato”.

10. Parroquia de S. Martiño de Callobre

Nos Liñares, en Callobre, houbo un arrieiro moi importante e de moita actividade comercial chamado Manuel Frende Armada⁴⁴. Naceu en Pardemarín alá polos anos 1880, acompañando, de oito anos, a súa nai cando esta ía ao Ribeiro. Muller viúva, moi nova, con catro fillos, sendo el o único varón. Casou en Rubín, vivindo algúns anos en Pardemarín. Ao pouco tempo estableceuse na Ponte Liñares, onde construíu un gran almacén de viños, adicándose sempre ao oficio herdado de súa nai. Tivo unha recua de 10 a 12 mulas e máis tarde fíxose cun carromato de 5 cabalerías. Contan deste arrieiro, que ferrando unha mula que non paraba quieta, deulle tal puñazo que a

44 Información de Pepe Porto Matalobos e as netas do arrieiro, Xosefa e Carmen Fernández Frende, das que recibín un trato excelente, proporcionándome a fotografía do arrieiro e a súa familia.

Deferencia das irmáns Xosefa e Carmen Fernández Frende. A muller que está sentada é a nai do arrieiro e os dous que están de pé, apoiados nela, o arrieiro e a súa dona.

pobre mula caeu rendida no chan. Home forzado e robusto que chegou acadar 130 Kg. de peso, a pesares da súa pequena estatura.

Na cabeza das pipas, xa cando o negocio foi prosperando, poñíalle unha inscrición en letras grandes: “VILLA FRENDE”, para que ninguén lle cambiase os seus envases. Foi home moi tenaz no traballo, facendo moito pola vida.

Hoxe os seus descendentes rexentan unha panadería que leva o nome do río que por alí pasa, o Liñares.

Nesta parroquia, na relación do Marqués de Ensenada, non figura ningún arrieiro.

O camiño que seguían para o Ribeiro era por Sta. Cristina de Vinseiro, Forcarei, Soutelo, etc.

Por Callobre, Moreira, Rubín, Olives, Pardemarín, Ribela e A estrada, facían o reparto do viño.

COMARCA DE TRASDEZA

XVII. Concello de Silleda

Parroquia de S. Tirso de Manduas

Fóra xa do concello da Estrada, na Bandeira, do concello de Silleda, houbo un arrieiro chamado Servando Vázquez Abades⁴⁵, que tivera catro mulas. Seu pai fora Xesús Vázquez Calvo, que naceu alá polos anos 1840. Este viñera de criado para andar co gando na casa de Manuel García, de Ferrosos, A Bandeira. Este amo, arrieiro antigo e moi rico, descendía da nobre familia dos Fernández de Deza⁴⁶. Na época deste arrieiro ían polo viño a Toro, Zamora, levándolle a viaxe, entre ida e volta, 18 días. En ocasións tamén traían o viño do Barco de Valdeorras, cubrindo a viaxe en 9 días. Máis habitualmente ían ao Ribeiro de Avia.

Continuou co oficio Manolo de Servando, fillo de Francisco García Bernárdez e Alberta Vázquez Abades, irmán esta de Servando.

Manolo de Servando⁴⁷, como arrieiro, foi ampliando o campo de operacións comerciais pola zona próxima á Estrada: Curantes, Pena do Foxo, Callobre, Olives, etc. Asemade que o arrieiro da Pena do Foxo, Manuel de Fontes, se ía retirando desta actividade comercial, o da Bandeira foi acaparando todo o mercado. Esta é a razón pola que, no concello da Estrada, incluímos a un arrieiro de fóra, a Manolo de Servando.

O itinerario que seguían dende a Bandeira para ir ao Ribeiro era por Silleda, Laro, Freixeiro, Alto da Romiña, Irixo, Carballiño, o Torrón e xa no Ribeiro, Beade, S. Clodio, Riobó, etc. Para abastecer

45 Informa Manuel García Vázquez, máis coñecido por Manolo de Servando, de Bandeira, de 89 anos de idade.

46 Información de D. Xosé Espiño Matos, Crego da Bandeira, investigador e coñecedor da historia da zona.

47 Informa o propio Manolo de Servando, home de amena conversa, co-fundador da “Festa da Empanada” e gran versificador satírico dos entroidos da Bandeira. Esforzado loitador pola exaltación e progreso do seu pobo.

ós clientes do concello da Estrada, Manolo de Servando, ía por Moalde, a Rocha e baixaba á Pena do Foxo, Curantes, etc.

XVIII. As cantigas ou coplas

Os arrieiros foron causa e orixe de moitas cantigas ou coplas. Ás veces eran satíricas, outras festivas, de costumes ou tema amoroso. Pero sempre zumegan alegría, bo humor e moito siso. Eran persoas de ben comer e mellor beber. Naqueles tempos a comida era pouca e ruín. En troques a bebida era exquisita e copiosa. Por iso non resulta estraño que, algúns deles, dado o contacto diario que tiñan co froito fermentado das cepas do Ribeiro, gorentasen degustar con verdadeira fruición o delicioso néctar do deus Baco, converténdose en grandes e entendidos catadores de viños, facilitando que o canto e o bo humor foran os acompañantes cotiáns das súas viaxes. Destas cantigas dos arrieiros faranse eco os coros galegos, que as espallarán por toda Galicia, facendo un labor divulgador moi importante.

Estas cantigas terán diversas variantes segundo o lugar onde se canten.

Algunhas coplas relacionadas cos arrieiros, sen esgotar o repertorio, son as seguintes:

Coplas de arrieiro:

Arrieiros son os homes,
arrieiros os homes son;
levan amor feiticeiro
cravado no corazón⁴⁸.

A vida do arrieiro,
non hai vida coma ela;
a semana no carreto
e o domingo na taberna.

48 Escolma de Cantigas, recopilación de textos: Maestro Rey Ribero, editado por Caja de Ahorros Municipal de Vigo en 1978, páx. 36.

Lévame no carro, leva,
carreteiriño das uvas;
lévame no carro, leva,
comerei as máis maduras.

O cantar do arrieiro
é un cantar moi baixiño;
cando canta en Ribadavia
resoa no Carballiño.

O cantar do arrieiro
é un cantar moi guapo,
ten unha volta no medio
para dicir ¡ arre, macho!⁴⁹

Cantiga social:

A vida dos arrieiros
é moi mala de levar;
á noiteña déitanse tarde,
pola mañá madrugar.⁵⁰

Cantiga 242

¡Válame Dios, ai de min,
poder que ten o diñeiro!;
¡Unha nena coma eu
casada cun arrieiro!⁵¹

Cantiga 243

A vida dos arrieiros
éche unha vida pesada,
de día non oen misa,
de noite non dormen nada.⁵²

C.535

49 Ramón Cabanillas. "Antífona da Cantiga". Editorial Galaxia. Vigo 1951, páx. 129, cantiga 534.

50 Xesús Alonso Montero. Cantigas Sociais. Colección "O Moucho", nº 10, de edicións Castrelos, 3ª edición 1973, páx. 33.

51 O. C. Anteriormente.

52 Ramón Cabanillas. "Antífona da Cantiga", Editorial Galaxia, Vigo 1951, páx.129.

O primeiro amor que eu teña
 ha de ser un arrieiro,
 que non ten bota sen viño
 nin ten bolsa sen diñeiro.⁵³

Copla 539

“O cantar do arrieiro” ten distintas variantes, unha delas é esta:

O cantar do arrieiro
 é un cantar moi baixiño,
 cántano en Ribadavia
 resoa no Carballiño

Non te cases co arrieiro
 que leva a vida penada,
 nin oe misa ós domingos
 nin dorme soo na cama.

Outra forma diferente, propia dos arrieiros de Cerdedo, é a seguinte:

O cantar do arrieiro
 é un cantar moi baixiño,
 cántase en Ribadavia
 resoa no Carballiño.
 Hai ruíña, hai ruada,
 vinde mozos e vellos á foliada.

Fun ao viño ao Ribeiro
 e pasei pola Almuzara,
 e no alto de Soutelo
 bateume a neve na cara.
 Hai ruíña, hai ruada,
 vinde mozos e vellos á foliada.

O arrieiro de Murada
 vai polo Paraño arriba,
 mociñas de Vilapouca
 téndelle a carne cocida.

⁵³ O. C. anteriormente.

¡Hai ruíña, hai ruada,
vinde mozos e vellos á foliada⁵⁴.

Outra copla moi coñecida é a que leva por título:

Teño unha morena ...

Teño unha morena
alá en Dacón,
outra en Maside,
e outra no Torrón;
outra no Torrón,
outra no Torrón
e a do Carballiño
non dixo que non.

Teño unha morena ...

Debaixo da túa casa
tres amoríños plantei,
unha oliveira e un romeiro
que xamais esquecerei,
un oliveira e un romeiro
que xamais esquecerei.

Teño unha morena ...

Canta miña compañeira,
canta miña compañeira,
que te teño de axudar
de casada e de solteira,
que te teño de axudar
de casada e de solteira.

Teño unha morena ...⁵⁵

54 CD das Pandereteiras de Barro, Cerdedo, cantada por Manuela Cortizo Medal.

55 Tomada do CD das Pandereteiras de Barro, Cerdedo.

Copla ao Roquiño de Vilapouca:

A muller de Roque Troque
está bailando na eira,
Roque Troque está mirando
como a muller se peneira⁵⁶.

Copla ao gaitero de Soutelo:

O gaitero de Soutelo
foi tocar a Sta. Marta
e no medio do camiño
estarrigáronlle a gaita⁵⁷.

Os arrieiros da Estrada
van polo Paraño arriba
mociñas de Vilapouca
téndelle a carne cocida⁵⁸.

O que trae o arrieiro
é bo viño e non é auga,
alegría tráina o carro
para as tabernas da Estrada.

Neniña si te casas
cásate cun arrieiro
que trae a bota con viño
e a bolsa con diñeiro⁵⁹.

XIX. Refróns

Os refróns son ditos, sentencias, proverbios, que encerran unha profunda sabedoría popular. Fan referencia ós diversos aspectos da vida humana. En Galicia o número de refróns é incontable. A súa orixe

56 Cantoume esta copla a filla do Roquiño de Vilapouca, Cuncesinda Janeiro Dapena, muller de oitenta anos de idade.

57 Facilitoume esta copla María Rodríguez Adán, filla de Manuel Rodríguez García, propietario do mesón que había en Nogueira de Xendive, muller de 90 anos de idade.

58 Desta copla e da seguinte informa Xosé A. López Pampín.

59 Manolo de Servando, A Bandeira.

é anónima e totalmente popular. Aquí recordaremos un número reducido de refráns, que teñan relación cos arrieiros, e os nomes dos que a min mos contaron:

- Odre baleiro, enchelo custa diñeiro⁶⁰.
- Cando o arrieiro vende a bota, ou sabe a pez ou está rota⁶¹.
- Arrieiro dunha besta, cesteiro dunha cesta e pescador de cana, perde máis que gana⁶².
- Arrieiro rabudo, malla na albarda e malla no burro⁶³.
- De arrieiro a arrieiro non pasa diñeiro⁶⁴.
- Vale máis arrieiro dunha besta que criado dunha recua⁶⁵.
- Arrieiro dunha besta, non gaña o que custa⁶⁶.
- Mentres auga leve o Miño, no Ribeiro non faltará viño⁶⁷.
- En Soutelo, moito pago e pouco bebo⁶⁸.
- O viño da cuba grande, o caldo do pote pequeno⁶⁹.
- O que queira viaxar ao ceo non pode mirar⁷⁰.

XX. A gastronomía

A gastronomía en Galicia é moi rica e variada, aínda que duns lugares a outros hai bastante diferenza. Esta diferenza vén dada pola diversidade dos produtos, segundo se produzan no litoral ou no interior. Pero sempre os nosos produtos son de altísima calidade. Os

60 Refraneiro do viño, recollido do pobo. Da colección "O Moucho" nº 3. Edicións Castrelos, Vigo 1968, páx. 36, refrán nº. 263.

61 O. C. anteriormente, páx. 41, refrán nº. 320.

62 Gran Enciclopedia Gallega, Tomo II, páx. 216.

63 Idem.

64 Idem.

65 De neno oínlle este refrán moitas veces a miña avoa, Purificación Froiz Caxide, da parroquia de Santiago de Fontao, Vila de Cruces.

66 Refranero General Ideológico Español, páx. 57.

67 Refraneiro do viño. Colección "O Moucho", nº. 3. Refrán nº. 487, páx. 57.

68 O. C. anteriormente, páx. 58.

69 Manolo de Servando, da Bandeira.

70 Constantino Troitiño Nieto, arrieiro, neto e fillo de arrieiros.

cociñeiros do noso país coñecen á perfección esta calidade e logran coa súa gran profesionalidade uns resultados excelentes, por todos recoñecidos e admirados.

Asemade, hai colectivos, como é o caso que nos ocupa dos arrieiros, que pola excesiva presión, que o mesmo oficio lles impuña, e os perigos do camiño, a comida era parca e sinxela. Mais, invención deles foi “A richada”, “A carne ao caldeiro” e “As sopas de cabalo cansado”.

1. A Richada

A “Richada”, prato apetitoso e nutritivo da zona de Forcarei, do que agora, nesta vila, fan exaltación tódolos anos, ten a súa orixe nos arrieiros. Un dos arrieiros, que por alí pasaba, deulle á cociñeira do mesón unha pouca carne que traía para que lla pasase pola tixola. Posta a tixola ao lume, sen dar tempo a fritila ben, o arrieiro reclamaba o prato na mesa con moita insistencia, porque tiña moita presa:

- “Aínda richa, está moi dura” -dixo a cociñeira.
- “Non importa, si está dura richámola” —contestou o arrieiro.

Desde entón este prato gorentoso recibe o nome de “Richada”.

Neste ano que andamos, 2008, no mes de Decembro, celebrarán en Forcarei a XVI “Festa da Richada”, ensalzando este nutritivo prato. Non estaría de máis que nesta festa fixesen presente e loasen tamén a figura dos arrieiros, porque neles e nesta vila, a Richada, tivo a súa orixe.

2. A carne ao “Caldeiro”

A carne ao “Caldeiro” é outra comida que nace cos arrieiros. A carne que levaban os arrieiros cocíana, á noite, con unto e sal. O pemento picante botábanllo no momento de comela, segundo o gusto de cada quen. Ás veces acompañábase cunhas patacas cocidas. A carne, que sobraba da cea, o arrieiro levábaa ao outro día para o camiño.

O caldo da carne era moi apetecido polos arrieiros, sobre todo no inverno, cando facía moito frío, porque tiña moitas calorías.

3. As “Sopas de cabalo cansado”

As “Sopas de cabalo cansado” é unha sobremesa que rememora a vida dos arrieiros. Aínda hoxe figura na carta-menú de “Casa Trabazo”⁷¹, na Porta do Sol, A Estrada.

Cando os cabalos ían moi esgotados e non eran capaces de continuar o camiño, os arrieiros dábanlle unhas codias de pan, enchoupadas en viño, con azucre. Recuperadas as forzas, as bestas seguían o camiño. De aí tomaron o nome de “Sopas de cabalo cansado”, sopas milagreiras, que lles daban azos para tirar con forza.

XXI. As conclusións

Algunhas conclusións que se poden tirar deste traballo que estou a piques de rematar, son as seguintes:

- a) Que, segundo o Marqués de Ensenada, tantas veces aquí citado, os arrieiros en 1752 eran en número elevadísimos, dándose un descenso moi acusado na primeira metade do s. XX. Este descenso ocorre por mor da mellora das vías de comunicación e do paso da tracción animal á tracción mecánica. Esta permite reducir as viaxes ao Ribeiro co conseguente incremento do viño transportado, pola meirande potencia e capacidade dos camións.
- b) Que este oficio foise transmitindo de pais a fillos, de xeración en xeración, dende tempo inmemorial. Isto compróbase porque moitos dos apelidos que figuran no Catastro de Ensenada continúan aparecendo a mediados do século XX.
- c) Moitos corredores convertéronse en almacenistas de viños. É o caso das “Bodegas Osorio”, no Barral; “Os Castrelos”, na Almuzara; en Castrelo de Miño, “O Campante”, etc.

71 Informa Maruxiña Trabazo, de “Casa Trabazo”, A Estrada

“La Trucha”, autocar dos Troitiños de Cerdedo, cortesía de Filomena Troitiño Nieto, filla e neta de arrieiros. O neno que se albisca na cima do coche é Cesariño Troitiño Troitiño, descendente dos arrieiros de Cerdedo.

- d) A meirande parte dos arrieiros pasaron a transportistas de mercadorías con camións e autocares de viaxeiros, en feiras, festas e mercados. Podemos citar “O Numancia”, na ponte Freixeira, Cachafeiro; “Os Troitiños”, na Pena, en Vinseiro; “A Conquista”, dos Carteiros de Soutelo; “La Trucha”, dos Troitiños, en Cerdedo, etc.

Estes autocares eran convertibles, despois de quitarlles os asentos, en plataformas para transportar viño e outras mercadorías.

- e) Os arrieiros, por regra xeral, tiñan un estatus económico máis elevado que o resto dos seus conveciños.
- f) Pola relación social, que lle viña dada en virtude do oficio, os arrieiros gozaban da amizade de avogados, xuíces, médicos, boticarios, garda civís e ata cregos. Estas amizades, ás veces, usábanas

- en beneficio propio, outras para facer favores con interese, “movéndolle eficazmente” a vontade.
- g) Outra das conclusións que se pode extraer é que os arrieiros foron persoas dinámicas e emprendedoras, de carácter alegre e moi comunicativo.
- h) Nas parroquias próximas ao Ulla non había arrieiros, porque consumían o viño da súa propia produción, aínda que non fora tan bo coma o que viña do Ribeiro.

XXII. Os parabens

En primeiro lugar a miña explícita e recoñecida gratitude a tantas persoas, a maioría delas de venerable idade, que coa súa información contribuíron a levar a cabo este modesto traballo.

Moi especialmente a Juan Andrés Fernández Castro, director do Museo do Pobo Estradense, “Manuel Raimóndez Portela”, por brindarme a oportunidade de escribir sobre os arrieiros de Tabeirós-Terra de Montes; de compartir un tempo, en amena e grata conversa, con tan variadas persoas e de diversa idade, poñendo por escrito as lembranzas dos seus devanceiros.

Para Puri Rodríguez González, hai anos compañeira de docencia en Armenteira, pero sempre atenta e disposta a colaborar xenerosamente, tomando datos do Arquivo Histórico de Pontevedra, onde recadou con paciente adicación os diferentes arrieiros que figuran no Catastro do Marqués de Ensenada.

A Santigonza, acrónimo de Santiago Gonzáles Gamallo, ledo acompañante de fácil e abundante verbo, excelente reporteiro gráfico como se pode comprobar pola fotografías que ilustran o tema que nos ocupa.

A Juan Carlos Vilar Pérez, debuxante pontevedrés de técnica depurada, e excelente pintor realista, pola súa inmediata resposta a colaborar na ilustración deste pequeno artigo.

Non podo esquecer ós acompañantes que me introduciron, pasando pola Almuzara, nas entrañas do Ribeiro: Antonio Troitiño Fortes, neto e bisneto de arrieiros, gran coñecedor de adegas e corretores no Ribeiro de Avia. A Herminio Sande Lado e Manuel Castro Nogueira, cegos de S. Andrés de Xeve e Bora, que nos fixeron máis gratas e levadeiras algunhas destas viaxes, na procura de información sobre os arrieiros da nosa terra. Igualmente a Elisardo Nieto González, que coa súa presenza fixo máis fluída e amistosa a conversa con algúns informantes.

Quero agradecer, anticipadamente, ao descoñecido lector que, con tempo, paciencia e humor, remate a lectura deste modesto artigo. Será para min a meirande e gozosa recompensa á tarefa realizada.

E para rematar, a todos, uns e outros, gratidade e parabéns pola parte que lles toca neste modesto traballo.

Cerdedo, Marzo de 2008